

Müller Rolf

Andrássy út 60.

Kép – kép-telenség – képzelet

Az itt látható négy fotográfia elsődleges üzenete: egyenruhások és civilek egy kapualjból az utcára kilépve egy sötét gépkocsi felé haladnak.¹ Az értelmezés ezen (a denotáció) szintjén nem lehet bennünk kétség afelől, hogy ez az esemény egyszer megtörtént, sőt pontosan „így történt”.² Azonban a nonverbális jelek szimbolikus üzenete gondolkodásra készítt minket, sőt nemcsak a reprezentált valóság, de a láthatatlan (a narráció nem léte, a szerző, mintaolvasó ismeretlensége) is kikényszeríti kulturális képzeletünk munkáját. A jelképek és a hiányok gerjesztik kérdéseinket: Egészen pontosan ki, kikről, mi okból, hol és mikor készítette a szóban forgó képeket? Válaszainkat pedig részben személyes, részben közösségi kultúránktól befolyásolva hozzuk meg, s ezzel megkezdődik a „kép befogadása”, azaz Roland Barthes nyomán a szellemi kaland és a vele járó „föllelkesülés” (a konnotáció).³

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH K 138048 sz. pályázat támogatása tette lehetővé.

² Roland Barthes szerint ez minden fotó kódolatlan, denotált jelentése. Barthes 2003: 97; Barthes 2010: 118–119.

³ Barthes a kép konnotált üzenetének tekint minden, általa életre hívott szubjektív olvasatot: kulturális jelentéseket, mitológiákat, ideológiákat. Barthes 2010: 119. A konnotációkat nem az egyes néző, hanem egy adott kultúrkör számos nézőjének asszociációiként értelmezi Leopold Rombach. Rombach 1997: 253. A képértelmezés során a kollektív lelki szükségletek, az előítéletek szerepére hívja fel a figyelmet Errol Morris. Morris 2011: 67–68.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGRÁFIÁK

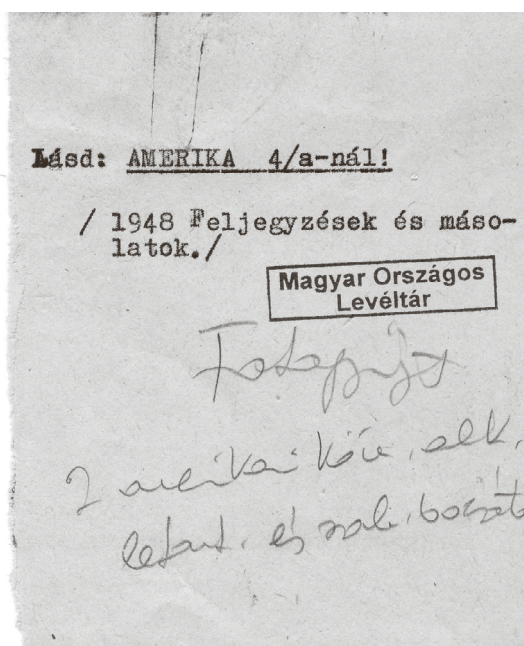
1–4. kép

Kép

A képolvasás során bizonyára egyikünk sem tud szabadulni előzetesen felhalmozott történeti vagy egyéb más lexikális tudásától. Az egyenruházott személyek, az épületből rendőri kísérettel, holmijukkal a hónap alatt távozók, az egyik járókelő érdeklődő pillantása terelgethetik gondolatainkat, végül a helyszín azonosítását megkönnyítő házszám (60.) meggyőzhet minket arról, hogy egy szabadulási jelenetet látunk a politikai rendőrség hírhedt székházából, az Andrássy út 60.-ból.

A megérzés szülte izgatottság bennünk dolgozik mindaddig, amíg a fotográfia, ha nem is teljes (ily törekvésünk mindenkor kudarcra ítélt vállalkozás), de legalább megnyugtató „valóságát” meg nem teremtettük. Abban biztosak lehetünk, hogy a fényképek elkészülte, léte már eleve az ábrázolt esemény jelentőségét bizonyítja. Tanúskodik a képkészítő tudatos választásáról, arról, ahogy a „képírással” a történetet valamilyen okból a kollektív vagy éppen a privát emlékezetre rábízta. De a mögöttes szándékok megértéséhez, sőt majd minden további információs réteg kibontásához a szöveget: a képaláírást, a magyarázatot, a tematikailag kapcsolódó narratívát kell segítségül hívnunk.

A szóban forgó felvételek a Külügyminisztérium levéltári fotógyűjteményéből kerültek elő, és a hozzájuk tűzött cetli szerint 1948-ban letartóztatott amerikai „követségi alkalmazottak” szabadon bocsátásával van dolgunk.⁴

5. kép

Továbbá a papiroson meghivatkozott külügyi iratcsomóból kiderül, hogy ők az év őszén kipattant MAORT-ügyből kifolyólag lettek kiutasítva az országból.⁵ Innen pedig már csak pár oldalnyi ugrás a szakirodalomban, és eljutunk Paul Rue-

⁴ MNL OL XXXII-8.-4.-1948/1. A képek első közlése: Müller 2014.

⁵ MNL OL XIX-J-1-j 6. d. Feljegyzés a Magyarországgal szemben ellenséges USA közbelépésekről, 1950. március 9.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGÁFIÁK

demannhoz és George Bannantine-hoz, a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság elnökéhez és helyetteséhez (azaz nem követségi tisztviselőkről van szó). Az ügyben később elsőrendű vádlottként halálra, majd kegyelemből életfogytiglani börtönre ítélt Papp Simon emlékei szerint a két amerikai 1948. szeptember 18-ától töltötte kényszerű vendégeskedését az Andrassy út 60.-ban, és október 1-jén tette őket át a határon két államvédelmi tiszt, Princz Gyula és Kovács Géza.⁶

A korabeli dokumentumok részben megerősítik az emlékezőt, hiszen a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) Titkársága szeptember 15-én döntött az amerikaiak őrizetbe vételéről,⁷ a kommunista befolyás alatt álló politikai rendőrség, azaz a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) pedig 18-án teljesítette is a direktívát, amit a párt szócsöve, a *Szabad Nép* három nappal később szétkürtölt az országban.⁸ A hatóság központjában szeptember 20. és 24. között folytatták le a kihallgatásokat,⁹ miközben az MDP másik vezetőtestülete, a Politikai Bizottság szeptember 23-ai ülésén Gerő Ernő javaslatára döntött a külföldi cégvezetők kiutasításáról.¹⁰ Öt nappal később aztán a népügyész elrendelte azonnali szabadon bocsátásukat.¹¹

Az érdeklődésünk tárgyát képező fotók a szabadulásuk pillanatában készültek a terhükre rótt szabotázscelemeknek „beismerését” követően. Elképzelhető, hogy az elsődleges képalkotói szándék épp ez volt: bizonyosságot adni (talán a Nyugatnak), hogy a két külföldi állampolgárt „nyilvánvaló bűneik” ellenére a magyar rendőri szervek elengedték, még hozzá sértetlenül. A fotók azonban a korabeli, hazai sajtóban – legjobb tudomásunk szerint – illusztrációként nem jelentek meg, annál inkább a lefogott olajipari vezetők kézzel írt vallomásai, amelyekből hosszú oldalakat közölt facsimile az ún. Szürke-könyv és részleteket az újságok.¹² Ruedemann és Bannantine a határ másik oldalán, Bécsben, majd Londonban nyilatkozatot adtak ki, hogy vallomásaikat erőszak hatása alatt tették meg. A trompf

⁶ Papp 2000: 197, 207. A két amerikai sorsáról lásd még Srágli 1998: 112; Katona 2002: 152, 156.

⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 12. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Titkárságának 1948. szeptember 15-i üléséről.

⁸ Őrizetbe vették a MAORT szabotáló vezetőit, *Szabad Nép* 1948. szeptember 21. 3.

⁹ A kihallgatási jegyzőkönyveket és vallomásokat lásd BFL VII. 5. e. 1949 – 20343. O-635/13. 670–703.

¹⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 10. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának 1948. szeptember 23-i üléséről.

¹¹ BFL XXV. 2. b. 1949 – 82910. A Budapesti Népügyészség határozata, 1948. szeptember 28.

¹² Belügyminisztérium 1948: 39–51; A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának közleménye a MAORT-ügyben. *Szabad Nép* 1948. szeptember 26. 1.; A MAORT-szabotázs. *Szabad Nép* 1948. szeptember 28. 1.

itthon megint csak a sajtóban látható képbizonyíték lett, vagyis Ruedemann-nak az Andrássy út 60.-ból történt kiengedése előtt (szeptember 25-én) papírra vetett „hálás sorai”, amelyben a hatóság kedves bánásmódjáért mondott köszönetet.¹³ Az október 1-jén napvilágot látott tudósítás ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a szabadulási jelenet – a fentebb említett visszaemlékezéssel ellentétben – nem történhetett a hónap első napján. A sajtóreakciók utóidejűségét figyelembe véve időpontjaként sokkal inkább (az ügyességi döntéshez köthető) szeptember 28. vagy az azt követő nap valószínűsíthető. Az előbbi dátumot erősíthetné meg egy, az Alamy által az interneten (alamy.com) közzétett felvétel, amelyen épp koccintanak a szabadulásukra – a képaláírás szerint – szeptember 28-án, ám a fotó már nem elérhető a brit fotóügynökség oldalán.

Kép-telenség

A történet másik főszereplője a politikai rendőrség képviselője, aki az egyik verőcsoport vezetőjeként hírhedté vált Princz Gyula vagy a – karrierútját tekintve – szinte teljes homályba burkolódzó Kovács Géza is lehetett. Azonban a Papp Simon által megidézett vizsgálókról – miképp az ügyben eljáró más államvédelmisekről – igazán megbízható kontroll-képforrás egyelőre nem lévén, a szabadulókát kísérő anonimitásának feloldása még várat magára. (Igaz, Böszörményi Géza *Recsk* című könyvének harmadik, bővített kiadásában található Princzről portré, ám mindenféle hivatkozás nélkül, így annak adatolása nem ellenőrizhető.)¹⁴

Hasonlóképpen forráshiányos helyzetet tapasztalunk a helyszín vizuális reprezentációi terén. A széles körben ismert/hírhedt épületről ugyanis – mint majd láthatjuk – az évek múltával egyre csökkenő számban maradtak fenn hivatalos fotográfiák, és mind ez ideig magánfelvételek is csak elvétve kerültek nyilvánosságra – holott gondolhatnánk, a fényképezés demokratizálódásának következtében ilyen privát felvételek nagyobb számban is készülhettek. Épp ezért is unikális a fotóműszaki kereskedésben dolgozó amatőr, Berkó Pál képe, amelyen az 1946. május 1-jei ünnepségen felvonuló munkások mögött az Andrássy út 60. épülete is látható, berácsolzott ablakaiban virágosládákkal.¹⁵

¹³ Ruedemann és Bannantine bécsi és londoni nyilatkozata szemenszedett hazugság. *Szabad Nép* 1948. október 1. 3.

¹⁴ Böszörményi [2006]: 78.

¹⁵ Fortepan 79206. Berkó Pálról: Hernádi 2015.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGRÁFIÁK

Pedig a ház második világháború utáni története igencsak „reflektorfényben” indult, vagyis a nyilas idők után: folytatódott.¹⁶ 1945 októberében a Magyar Filmipari Rt. (Mafirt) operatőrei és fotósai szorgosan dokumentálták a magyar háborús bűnösök hazaszállított transzportjait. Szálasi és társainak érkezésekor a heti Filmhíradó pár snittet szánt a landolásra, majd hosszabban elidőzött az Andrássy út 60. előtt.¹⁷ Bojár Sándor a Rendőri Sajtóiroda munkatársaként öröközte meg az épület főbejáratánál leparkolt amerikai teherautót és az abból előbújó volt nemzetvezetőt, de ugyanúgy Bárdossy Lászlót vagy éppen a velük érkező Fedák Sárít is.¹⁸ A színésznő később így elevenítette fel a pillanatot:

„... a rabomobil az Andrássy úton állott meg. A civil rabtársunk ijedten konstata[lt] [a] kiszálláskor: »Szent Isten! Az Andrássy úton vagyunk!« Az egyik fényképész majd összetörte magát nagy igyekezetében, hogy elibem kerüljön és lekapjon, de én jól a szemembe húztam a sapkám és a kezemmel elfödtem az arcomat. Nem azért, mintha szégyelltem volna magam, csupán csak, hogy bosszantsam a »győzteseket«. Rám ripakodik a horgas orrú géppiszto-lyos: – Vegye le a kezét az arcáról! Visszaripakodtam: – Nem veszem! – Ne nevéssen. – De mikor muszáj! – Majd abbahagyja maga a nevetést, legyen nyugodt! És azonnal vegye le az arcáról a kezét! – Mutassa az írást. – Milyen írást? – Amelyben magát írásban utasítják, hogy parancsolja le az arcomról a kezemet. – Maga még ma sírni fog! – Nehezen. Akkor is nehezen sírok, ha van miért. A kellemes dialógust nem folytathattuk, mert a pincébe vezető lépcsőhöz értünk.”¹⁹

A fényképezészek a földalatti cellákig, illetve az első „kihallgatásokat” lefolytató Péter Gábor szobájáig követték az eseményeket, igaz, ez utóbbi nem a 60.-ban, hanem a szomszédos 62. szám alatt volt, amit a szervezet addigra szintén „belakott”. A sajtóhírekből az is megtudható, hogy a ház falain belüli történések vizuális rögzítésére a politikai rendőrség parancsnoka kérte fel a kommunista kézben lévő Mafirt munkatársait.²⁰ Egyikük, Reismann Marian később maga is úgy emlékezett,

¹⁶ A nyilas Hűség Házából tudósított: [Fényképriport a Nyilaskeresztes Párt Nagytanácsának első üléséről a hatalom átvétele után 1944. november 4-én.] Képes Vasárnap 1944. november 7. 633; Magyar Világhíradó 1079.

¹⁷ Heti Hírek 1945. Mafirt Krónika 1945.

¹⁸ MNM TF 84.580; MNM TF 64.809a; MNM TF 64.817; MNM TF 64.1014.

¹⁹ Fedák 2009: 91.

²⁰ 1944. október 15: A Szálasi-rémuralom első napja. 1945. október 15: A Szálasi-bűnper első napja. *Kis Újság* 1945. október 6. 1.

hogy Péter (akinek feleségét ismerte korábbról) személyesen invitálta meg a fotózásra, ami persze munkaköri kötelessége is volt.²¹

Az Andrassy úti bázis bejárata tehát ezekben a sűrű napokban nyitva állt a fotóriporterek előtt, és ez még úgy-ahogy igaz volt az elkövetkező pár évben is: 1946-ban a kamaraerdei ügyben szovjetellenes szervezkedéssel megvádolt fiatalokat és Olofsson Placid szerzetest, 1947-ben a Magyar Testvéri Közösség lefoglalt tagjait fényképezhették különböző beállításokban itt.²² Minden bizonnyal a „ház urának”, Péter Gábornak az engedélye szükségeltetett a következő évben a MAORT amerikai vezetőinek lefotografálásához is, hiszen annak hiányában már komoly veszélynek tette ki magát bárki kamerával a kezében. Nem véletlen, hogy 1949-ben a BM ÁVH parancsnoka külön kitüntetett egy ávéház tizedest, aki észrevette, hogy gépkocsiból a házat filmezik.²³

Képzelet

Leopold Rombach miközben a fénykép „valóságteremtési” képességét hangsúlyozza, utal a jelalkotó és a tudatra ható mozzanatokra, a dokumentáláson túl a meggyőzésre és az újabb kérdések megfogalmazására, valamint arra, hogy „a fotográfia nem önmagában, hanem mindig valamilyen környezetben érdekes”.²⁴ Kapaszkodónk, kiindulópontunk ez esetben tehát a fizikálisan létező kép/képek, illetve az azon/azokon látható épített környezet elemei, a kontextust pedig az olvasmányélmények teremtik meg, amelyek újabb képalkotásra, további gondolati vizualizációra, végső soron pedig erőszak-asszociációkra készítetnek minket.²⁵

Homlokzat és ablakok

Mivel a nyilasok után a ház újra hírhedtséget szerzett magának, az emberek, ha tehették, elkerülték. A baljóslatú épület (azaz idővel az Andrassy út – Csengery utca – Vörösmarty utca/majd Izabella utca és az Aradi utca által közrefogott és érintett

²¹ Kincses 2004: 189. Reismann Marian említett fotóiból közöl: Kincses 2004: 193, 195–197. Mafirt-fotósoknak, köztük Bass Tibornak az épületben készített képriportjaiból válogat: Féner (szerk.) 2004: 50–56. Őrzési helyük: MTVA.

²² A kamaraerdei, illetve a Magyar Közösség-ügy fotódokumentációt lásd MTVA.

²³ ÁBTL 2.8.1. 8/a/1949. sz. állományparancs I., 1949. február 23.

²⁴ Rombach 1997: 253–254.

²⁵ „A gondolatok a dolgok képei, miként a szavak a gondolatokéi” – idéz Joseph Trapp 1711-es előadásából W. J. T. Mitchell, lásd Mitchell 2012: 26. A múlt történeteinek képi megidézésére, a vizuális reprezentáció folytonos emberi igényére mutat rá: Gyáni 2010: 161–170.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGÁFIÁK

tömb) a korabeli megfigyelők szerint szürke árnyalatával jó elkülöníthető volt a környező bérkaszárnnyaktól, és előtte mindig géppisztolyos őrk posztoltak.²⁶ A jellegzetes színválasztást minden bizonnyal ugyanazon praktikus szempontok indokolták, mint a szomszédos 62. esetében, amelyről Gyuris Aladár – Péter Gábor kiskazda helyettese – tett említést 1947-ben a VI. kerületi Elöljáróságnak írt levelében: „A homlokzatot szürkére festette [sic!] az építő munkásság szakértőinek felhívására a festő szakszervezet hivatott emberei, miután arra az álláspontra helyezkedte[k], hogy az rövid időn belül megsötétedik és megfogja kapni a patinás színét.”²⁷

A szervizúton előbb fémtorlaszok, majd a járdán láncsal összefűzhető kis kőoszlopok tűntek fel, hogy azokkal bármikor megakadályozhassák az átjárást. Ezért feltételezhetjük, hogy az egyik képünkön látható hölgyek sem „civil” járókelők, hanem rendőri kísérettel távozó tolmácsok. Bár a homlokzat berácsozott ablakába virágosládák kerültek, az azokból – a Rajk-ügyben lefogott újságíró, minisztériumi sajtófőnök, Szász Béla által is megemlegetett – bólogató piros muskátlik nem enyhíthették az államvédelmi központ rideg látványát. Még annak ellenére sem, hogy a mi képeinken látható kőoszlopokba is növényeket ültettek.²⁸ 1959-ben még az Amerikai Magyar Népszava tárcája is megemlékezett arról, ahogy az ávosok muskátlival díszítették székházukat.²⁹ A virágok pedig oly nagy becsben álltak, hogy csak külön az e feladatra kijelölt hivatali altiszt gondolhatta őket, mindenki más szigorúan el volt tiltva, hogy hozzájuk „nyúljon”.³⁰ A kihallgatósobák ablakai, a rajtuk beszűrődő hangokkal, az egyetlen kapcsolatot jelenthették a foglyok számára a külvilág felé, vagy éppen utóbbinak közvetíthettek valamiféle információt a belső történetekről. Ilyen szempontból sokat sejtet, hogy Péter Gábor 1947-ben megparancsolta előbb a Csengery utcai ablakok rolettákkal történő esti elsötétítését, mivel a szemközti, évekig romos házakat felújították, ahová lakók költöztek (később persze ezekre az ingatlanokra is rátette a kezét a politikai rendőrség), majd a következő évben már ugyanez vonatkozott az épülettömb valamennyi utcára néző ablakára is.³¹

²⁶ Szász 1989: 21; Bone 2007: 39–40.

²⁷ MNL OL XIX-B-1-ax. 616. sz./1947. Dr. Gyuris Aladár átirata a VI. kerületi előjáróság vezetőjének az Andrássy út 93. és 62. számú házak ügyében, 1947. január 18.

²⁸ Szász 1989: 21, 99.

²⁹ „Marcali keresztelő”. *Amerikai Magyar Népszava* 1959. július 27. 4.

³⁰ ÁBTL 1.2. 92/1947. sz. napiparancs, 1947. április 28.

³¹ ÁBTL 1.2. 152/1947. sz. napiparancs, 1947. július 11; Uo. 260/1947. sz. napiparancs, 1947. november 18; Uo. 42/1948. sz. napiparancs, 1948. október 26.

Bejárat és sarok

A főbejáratot többnyire zárva tartották, a valódi „forgalom” az említett bal oldali mellékutcába helyeződött át. A háborús bűnösökhöz hasonló sajtónyilvános beszállítások megszűntek, és pár kivétellel a letartóztatottakat a Csengery utcai kapun feltűnés nélkül vitték be az épületbe.³² Volt, aki eleinte még meg is könnyebbült, amikor nem a félelmetes hírű 60-as szám előtt állt meg vele az autó.³³ Szász Béla emlékei szerint az átépítések szinte folyamatosan zajlottak az Andrassy út 60.-ban és társépületeiben, s azok az említett oldalbejárat sem hagyták érintetlenül, hiszen 1949-ben a mögötte kitáruló udvar egyik sarkát „20 lábnyi” magas fallal kerítették le, a kapuval szemben pedig egy fa őrtornyot emeltek, amelyben géppisztolyos őr vigyázta a gépkocsikkal történő „beszállításokat”.³⁴ Mindez egyértelmű jele és következménye volt nemcsak a fokozódó éberségi hisztériának, de az államvédelmi szervezet jelentős militarizálódásának is.

Az épületbe való belépés után a „menetrend” (és a bánásmód) eltérő lehetett: volt, hogy a felvételi irodában történő „adategyeztetés” és a személyes tárgyak elvétele után a foglyot egyből valamelyik vizsgáló tiszthez kísérték, és azonnal meg is kezdődött a kihallgatása,³⁵ míg másokat órákig varakoztattak magányosan vagy egy közös földszinti „várószobában”.³⁶ 1949 elején is még a Csengery utca 39. kapuja biztosította az ávéhás állomány belépését a központba, az év áprilisától pedig a nem államvédelmi alkalmazottak (pl. kihallgatásra beidéztettek) is innen juthattak be az Andrassy út 60. és 62. számú házakba. Az Andrassy út 64.-be vagy a Vörösmarty utca 32.-be érkezők szintén nem a sugárút felől, hanem a keresztutcában található utóbbi épület ajtaján léphettek be. Ugyanakkor a Csengery utca 41., Andrassy út 66. esetében a saját bejáratukon, valamint a Vörösmarty 34/a. és 34/b. épületekbe az utóbbi frontján lévő kapun lehetett bejutni.³⁷

A beléptetés „nehézsége”, „körülményessége”, majd a benti mozgás „szabadsága” (kíséret, különböző színű belépési engedélyek) jelezheti az egyes tevékenységi köröket is. Vélhetően a központ szigorúbban szabályozott részeiben az erőszak-alkalmazás direkter formáival, az azokra utaló jelekkel szembesülhetett a „látoga-

³² Arany 1990: 28; Ispánki 1995: 19; Erdey 2002: 45; Bone 2007: 62; Kővágó 2007: 12.

³³ Madaras 2004: 11.

³⁴ Szász 1989: 181.

³⁵ Papp 2000: 194; Bone 2007: 64–70.

³⁶ Faludy 1989: 295–296; Böszörményi [2006]: 19. (Dr. Sztáray Zoltán visszaemlékezése); Kővágó 2007: 12.

³⁷ ÁBTL 1.3. 30/1949. sz. napiparancs, 1949. február 5; Uo. 92/1949. sz. napiparancs, 1949. április 21.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGRÁFIÁK

tó”, úgymint a kihallgatósobákból kiszűrődő hangok, a folyosón a fal felé állított foglyok.

Falak – lent

Az érkezést követően vagy pár napon belül szinte mindenki a pincszinten találta magát, a házak alatt összenyitott egykori szeneskamrák, a háború alatt óvóhelyé alakított helyiségek vagy már korábban fogolyőrzésre használt cellák és az azokat összekötő, tekervényes, alacsony belmagasságú, félhomályos folyosók „kafkai” labirintusában. A 60-as szám keramitos udvarának jobb sarkában lépcsősor vezetett le a fogdabilágba, benne magán-, két- és többszemélyes zárakkal. A „földalatti börtönműhely”: az átható hideg, a fojtogató bűz, a folyamatos lámpafény, az ütlegetések, jajgatások és sikoltozások zaja a visszaemlékezések gyakran ismétlődő elemei, miként a padló és a falak vizesedése is.³⁸

Ez utóbbiakat – a tiltás ellenére – számos „kézimunka” tarkította. Az Andrássy út 60. foglyai magányosan töltött hosszú óráikat gyakorta csak azzal tudták elütni, hogy a falfelületen található bevéséseket „tanulmányozták”, vagy éppen maguk is valamiféle nyomot hagytak kényszerszállásukon. A zárak egyes lakói saját vérükkel írták fel szeretett hozzátartozójuk nevét, mások a lassan múló napjaikat újabb és újabb karcolt vonalakkal jelezték, illetőleg rabságuk dátumát vésték be a falba, de a szétnyomott poloskák gyarapodó száma is az idő lassú múlását jelezte. Néha a falakon megjelenő nedves foltok, árnyékok, repedések „állandó jellegű freskókká és rajzokká” álltak össze a fáradtságtól és egyedüllétől szenvedő, olykor hallucinációkkal küzdő foglyok szemében, képzeletében.³⁹

A zárka függőleges felülete ugyanakkor a büntetés eszközeként, helyeként is szolgált. Az órákon vagy egész éjszakákon át tartó falhoz állítást itt még tovább súlyosbította a téglákból és a betonból sugárzó dermesztő hideg.⁴⁰

³⁸ Lásd többek között: Demény 1988: 153, 163; Szász 1989: 43–44; Aranyi 1989: 100, 102; Mindszenty 1989: 234; Böszörményi [2006]: 27. (Kárpáti Kamil visszaemlékezése); Bone 2007: 70; Fedák 2009: 92.

³⁹ Aranyi 1989: 119; Faludy 1989: 302–303; Szász 1989: 87; Ispánki 1995: 30, 84–85, 112; Erdely 2002: 45; Madaras 2004: 15; Fedák 2009: 107; Szent-Iványi 2016: 428, 432–433.

⁴⁰ Ispánki 1995: 55, 64, 96, 108.

Falak – fent

A fentebbi szintek esetében az áldozati memoárokból szintén vissza-visszatérő elem a falhoz állítás „rutinja”, amely részben arra irányult, hogy a fogoly ne találkozhasson és ne alakíthasson ki semmiféle kontaktust más sorstársaival. Az „állítás” a kihallgatásokkal összefüggésben (azok közben vagy szünetében) alkalmazott egyszerű erőszakmódszernek is bizonyult, amelynek időtartama változhatott, sőt néha a sarok alá szórt szögekkel vagy a fal és a homlok közé tett hegyes ceruzával párosult.⁴¹ Ugyanakkor a fenti helyiségek többségének nívója a pincebeli állapotokkal éles ellentétben állt, ami természetesen a falakra is vonatkozott. A már többször megidézett szemtanú, Szász Béla megfigyelése szerint 1949-ben kihallgatója szobájának falán Feliks Edmundovics Dzerzsinszkijnek „aszketikusan szakállas” arcképe lógott.⁴² A következő évben Faludy György egyik kihallgatása során a CSEKA megalapítóján kívül a szoba félhomályos falrészén még Lenint, Sztálint és Rákosit ismerte fel.⁴³

Az ávéház állomány elé állított példaképek kiválasztása persze szigorú szabályok alapján történt. Péter Gábor a hivatali helyiségek belső dekorációjára vonatkozóan külön regulát adott ki. Innen tudható, hogy mielőtt eluralták volna a falakat a fentebb sorolt „fővezérek” képei, a választék az államelnök, a belügyminiszter, a történelmi nagyságok közül pedig Kossuth, Dózsa, Petőfi, Ady és József Attila portréira terjedt ki.⁴⁴ Sőt, Kádár mint fő belügyér 1948 novemberében maga is kikelt a szervezetnél elharapódzó „pártszerűtlen egyéni kultusz” ellen, mivel azt tapasztalta, hogy minden szobát az ő arcképével aggatták tele, ezért utasítást adott a pártegyesülés utáni erőviszonyoknak megfelelő portréhasználatra az egész BM-ben, azaz 1500 Rákosi-, 300 Szakasits- és 200 Kádár-kép előkészítésére.⁴⁵ Aztán két év múlva – Budapest egykori kisgazda polgármesterére – a letartóztatott Kővágó József az egyik Csengery utcára néző dolgozószobájában Sztálin, Berija mellett „csak” Rákosi nézett le a falról.⁴⁶

⁴¹ Faludy 1989: 296, 319; Aranyi 1989: 100, 105, 112–114, 119–120; Arany 1990: 35; Elmer (szerk.) 1994: 56. (Endrédy Vendel visszaemlékezése); Ispánki 1995: 94–95, 160; Endrédy (szerk.) [2002]: 17; Erdey 2002: 75; Madaras 2004: 28–29; Kővágó 2007: 24; Böszörményi [2006]: 26. (Kárpáti Kamil visszaemlékezése). Szent-Iványi 2016: 429–432.

⁴² Szász 1989: 79.

⁴³ Faludy 1989: 297.

⁴⁴ ÁBTL 1.2. 46/1947. sz. központi utasítás, 1947. november 15.

⁴⁵ ÁBTL 2.1. XI/8. Jelentés a BM Politikai Kollégiumának 1948. november 8-i üléséről, 1948. november 13.

⁴⁶ Kővágó 2007: 14.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGRÁFIÁK

Az ismeretlen fotográfus 1948 őszén készített felvételei a vizuálisan birtokba vett tér, a kommunista diktatúra legismertebb helyszínének, az Andrássy út 60.-nak a valóságát, valamint képzettársításoknak, asszociációknak lehetőséget teremtve annak erőszakosságát dokumentálják. Mindeközben természetesen referenciális olvasatok sokaságát hozhatják létre, amelyek közül egy fajtának egyféleképpen való elbeszélésére tettem kísérletet.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai
- 1.3. Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának iratai
- 2.1. A volt zártirattár levéltári anyaga
 - XI/8. BM kollégiumi ülések anyagai
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- VII. 5. e. Népbírástól átvett peres ügyek iratai (1949–1950)
- 1949 – 20343. büntetőügy (1949)
- XXV. 2. b. Budapesti Népjogászság iratai, Büntető iratok (1945–1949)
- 1949 – 82910. büntetőügy (1949)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX-B-1-ax. Belügyminisztérium Építési Osztály iratai (1945–1990)
- XIX-J-1-j Külügyminisztérium, TÜK iratok (1945–1995)
- XXXII-8. Külügyminisztériumi fotógyűjtemény (1947–1966)
- M-KS 276. f. 53. cs. Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Politikai Bizottság iratai (1948–1956)
- M-KS 276. f. 54. cs. MDP Titkárság iratai (1948–1956)

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára (MNM TF)

- 64.809a. Szálasi kiszáll a rabszállító kocsiból, 1945. október 3. (Bojár Sándor felvétele)
- 64.817. Bárdossy kiszáll a rabszállító kocsiból az Andrássy 60 előtt, 1945. október 3. (Bojár Sándor felvétele)
- 64.1014. A Salzburgból háborús bűnösöként hazaszállított Fedák Sári megérkezik az Andrássy út 60. elé, 1945. október 3. (Bojár Sándor felvétele)
- 84.580. A magyar háborús bűnösöket szállító amerikai teherautó az Andrássy út 60. előtt, 1945. október 3 (Bojár Sándor felvétele)

Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap Sajtó- és Fotóarchívum (MTVA)

Filmhíradók online (filmhiradokonline.hu)

Magyar Világhíradó 1079: Nyilaskeresztes Párt megtartotta novemberi nagytanácsülését a Hűség Házában. Magyar Világhíradó 1079. 1944. november. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5852> – utolsó letöltés: 2024. április 14.

Heti Hírek 1945: Háborús főbűnösök hazahozatala. Heti Hírek 8. 1945. október. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5940>. – utolsó letöltés: 2023. április 14.

Mafirt Krónika 1945: Az Amerikai Egyesült Államokból megérkezett a háborús bűnösök második szállítmánya. Mafirt Krónika 10. 1945. október <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6037>. – utolsó letöltés: 2023. április 14.

Fortepan (fortepan.hu)

79206. A május elsejei felvonulás résztvevői az Andrassy út 60. előtt, 1946. május 1. (Berkó Pál felvétele)

Amerikai Magyar Népszava, 1959.

Képes Vasárnap, 1944.

Kis Újság, 1945.

Szabad Nép, 1948.

Arany Bálint 1990: *Koronatanú (Emlékirat 1945–57)*. Budapest.

Aranyi Sándor 1989: *Két akasztófa árnyékában*. Szeged.

Bone, Edith (Hajós Edit) 2007: *Hét év magánzárka*. Budapest.

Böszörményi Géza [2006]: *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*. Budapest.

Demény Pál 1988: „A párt foglya voltam”. *Demény Pál élete*. Az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a dokumentumokat válogatta: Kiss József. Budapest.

Elmer István (szerk.) 1994: *Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*. Budapest.

Endrédy F. Csanád OSB (szerk.) [2002]: *Endrédy Vendel fogságának hiteles története*. Sopron.

Erdey Sándor 2002: *A recski tábor rabjai*. Budapest.

Faludy György 1989: *Pokolbéli víg napjaim*. [Budapest].

Fedák Sári 2009: „Te csak most aludjál, Liliom...” *Fedák Sári emlékiratai*. Budapest.

Ispánki Béla 1995: *Az évszázad pere*. Abaliget.

Kővágó József 2007: *Egyedül vagy*. Budapest.

III. KIVÁLASZTOTT FOTOGÁFIÁK

- Madaras Ferenc 2004: *Recsken diplomata voltam – „török követ”. Öt évi internálásom története 1948–1953-ig.* Budapest.
- Mindszenty József 1989: *Emlékirataim.* Budapest.
- Papp Simon 2000: *Életem.* Zalaegerszeg.
- Szász Béla 1989: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története.* Budapest.
- Szent-Iványi Domokos 2016: *Visszatekintés 1941–1972.* Budapest.

Hivatkozott irodalom

- Barthes, Roland 2003: A történelem diskurzusa. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái.* Budapest, 87–98.
- Barthes, Roland 2010: A kép retorikája. In: Blaskó Ágnes – Margitházi Beja (szerk.): *Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény.* Budapest, 109–124.
- Belügyminisztérium 1948: *A Magyar Belügyminisztérium közlése a MAORT szabotázs ügyéről.* Budapest.
- Féner Tamás (szerk.) 2004: *Kor-képek, 1945–1947.* Budapest.
- Gyáni Gábor 2010: A történelmi tapasztalat fogalmának historiálása. In Uő: *Az elveszithető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Budapest, 152–193.
- Hernádi Levente, 2015: Nem láttuk ugyanazt, amit ő, és most csak nézünk. *Index* https://index.hu/fortepan/2015/08/09/berko_pal_a_fortepanon/ – utolsó letöltés: 2023. április 14.
- Katona Klára 2002: A MAORT története a fordulatok éveiben Magyarországon. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001.* Budapest, 137–158.
- Kincses Károly 2004: *A két Reismann.* Budapest.
- Mitchell, William John Thomas 2012: Mi a kép? In: Szőnyi György Endre – Szauter Dóra (szerk.): *A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai. Tanulmányok.* Szeged, 15–50.
- Morris, Errol 2011: Mi volt előbb, a tyúk vagy tojás? *2000* (23.) 7–8. 62–74.
- Müller Rolf 2014: Az erőszak mint kép. Szabadulás az Andrássy út 60.-ból. *Fotóművészet* (57.) 3. 80–83.
- Rombach, Leopold 1997: Tíz tétel a fotóról – előmunkálatok a fotó általános elméletéhez. In: Bán András – Beke László (összeáll.): *Fotóelméleti szöveggyűjtemény.* Budapest, 246–260.
- Srágli Lajos 1998: *A MAORT. Olaj – gazdaság – politika.* Budapest.